QUOTATIONS FROM VEDIC TEXTS:

कुम्भ

ॐयुवं नरा स्तुवते पज्रियाय कक्षीवते अरदतं पुरंधिम् । कारोतराच्छफादश्वस्य वृष्ण: शतं कुम्भाँ असिञ्चतं सुराया: ।। - ऋग्वेद १.११६.७

ॐतद् वां नरा शंस्यं पज्रियेण कक्षीवता नासत्या परिज्मन् । शफादश्वस्य वाजिनो जनाय शतं कुम्भाँ असिञ्चतं मधूनाम् ।। - ऋ. १.११७.६

ॐत्रि:सप्त मयूर्य: सप्त स्वसारो अग्रुव: । तास्ते विषं वि जभ्रिर उदकं कुम्भिनीरिव ।। - ऋ. १.१९१.१४

ॐछन्दस्तुभ: कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतु: । ते मे के चिन्न तायव ऊमा आसन् दृशि त्विषे ।। - ऋ. ५.५२.१२

ॐमा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा व: सिन्धुर्नि रीरमत् । मा व: परिष्ठात् सरयु: पुरीषिण्यस्मे इत् सुम्नमस्तु व: ।। - ऋ. ५.५३.९

ॐसत्रे ह जाताविषिता नमोभि: कुम्भे रेत: सिषिचतु: समानम् । ततो ह मान उदियाय मध्यात् ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ।। - ऋ. ७.३३.१३

ॐतृष्टामया प्रथमं यातवे सजू: सुसर्त्वा रसया श्वेत्या त्या । त्वं सिन्धो कुभया गोमतीं क्रुमुं मेहत्न्वा सरथं याभिरीयसे ।। - ऋ. १०.७५.६

ॐजघान वृत्रं स्वधितिर्वनेव रुरोज पुरो अरदन्न सिन्धून् । बिभेद गिरिं नवमिन्न कुम्भमा गा इन्द्रो अकृणुत स्वयुग्भि: ।। - ऋ. १०.८९.७

ॐशं न: खनित्रिमा आप: शमु या: कुम्भ आभृता: । शिवा न: सन्तु वार्षिकी: ।। - अथर्ववेद १.६.४

ॐएमां कुमारस्तरुण आ वत्सो जगता सह । एमां परिस्रुत: कुम्भ आ दध्न: कलशैरगु: ।। - अ. ३.१२.७

ॐपूर्णं नारि प्र भर कुम्भमेतं घृतस्य धाराममृतेन संभृताम् । इमां पातॄनमृतेना समङ्ग्धी- ष्टापूर्तमभि रक्षात्येनाम् ।। - अ. ३.१२.८

ॐचतुर: कुम्भांश्चतुर्धा ददामि क्षीरेण पूर्णाँ उदकेन दध्ना । एतास्त्वा धारा उप यन्तु सर्वा: स्वर्गे लोके मधुमत् पिन्वमाना ।। - अ. ४.३४.७

ॐयेषां पश्चात् प्रपदानि पुर: पार्ष्णी: पुरो मुखा । खलजा: शकधूमजा उरुण्डा ये च मट्मटा: कुम्भमुष्का अयाशव: ।। - अ. ८.६.१५

ॐऋचा कुम्भीमध्यग्नौ श्रयाम्या सिञ्चोदकमव धेह्येनम् । पर्याधत्ताग्निना शमितार: शृतो गच्छतु सुकृतां यत्र लोक: ।। - अ. ९.५.५

ॐस्रुग् दर्विर्नेक्षणमायवनं द्रोणकलशा: कुम्भ्यो वायव्यानि पात्राणीयमेव कृष्णाजिनम् ।। - अ. ९.६.१७

ॐउर्ध्वं भरन्तमुदकं कुम्भेनेवोदहार्यम् । पश्यन्ति सर्वे चक्षुषा न सर्वे मनसा विदु: ।। - अ. १०.८.१४

ॐएमा अगुर्योषित: शुम्भमाना उत्तिष्ठ नारि तवसं रभस्व । सुपत्नी पत्या प्रजया प्रजावत्या त्वागन् यज्ञ:प्रति कुम्भं गृभाय ।। - अ. ११.१.१४

ॐइयमेव पृथिवी कुम्भी भवति राध्यमानस्यौदनस्य द्यौरपिधानम् । - अ. ११.३.११

ॐऋचा कुम्भ्यधिहितार्त्विज्येन प्रेषिता । - अ. ११.३.१४

ॐचतुर्दंष्ट्रांछ्यावदत: कुम्भमुष्काँ असृङ्मुखान् । स्वभ्यसा ये चोद्भ्यसा: ।। - अ. ११.९.१७

ॐये ऽश्रद्धा धनकाम्या क्रव्यादा समासते । ते वा अन्येषां कुम्भीं पर्यादधति सर्वदा ।। - अ. १२.२.५१
ॐजनित्रीव प्रति हर्यासि सूनुं सं त्वा दधामि पृथिवीं पृथिव्या । उखा कुम्भी वेद्यां मा व्यथिष्ठा यज्ञायुधैराज्येनातिषक्ता ।। - अ. १२.३.२३
ॐकुम्भीका दूषीकाः पीयकान् । - अ. १६.६.८
ॐअपूपापिहितान् कुम्भान् यांस्ते देवा अधारयन् । ते ते सन्तु स्वधावन्तो मधुमन्तो घृतश्चुतः ।। - अ.१८.३.६८, १८.४.२५
ॐशं त आपो धन्वन्याः शं ते सन्त्वनूप्याः । शं ते खनित्रिमा आपः शं याः कुम्भेभिराभृताः ।। - अ.१६.२.२
ॐपूर्णः कुम्भोऽधि काल आहितस्तं वै पश्यामो बहुधा नु सन्तः । स इमा विश्वा भुवनानि प्रत्यङ्कालं तमाहुः परमे व्योमन् ।। - अ. १६.५३.३
ॐकुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिः । यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः । प्लाशीर्व्यक्तः शतधार उत्सः । दुहे न कुम्भीः स्वधां पितृभ्यः ।। - तैत्तिरीय ब्राह्मण २.६.४.३
ॐयज्ञो वा अनः । यज्ञो हि वा अनस्तस्माद् - अनस एव यजूंषि सन्ति । न कौष्ठस्य न कुम्भ्यै । - शतपथ ब्राह्मण १.१.२.७
ॐइडाकर्म : उत मत्स्य एव मत्स्यं गिलति, कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि । स यदा तामतिवर्द्धै, अथ कर्षूं खात्वा तस्यां मा (मत्स्यं) बिभरासि । - श.ब्रा. १.८.१.३
ॐसाकमेधः :- यदि बहुरोदनः स्यात् । अथैतामनिरशितां कुम्भीमपिधाय निदधति पूर्णदर्वाय । मातृभिर्वत्सान्त्समवार्जन्ति । - - - - - -अथ प्रातर्हुते वाऽहुते वा - यतरथा कामयेत - सोऽस्या अनिरशितायै कुम्भ्यै दर्व्योपहन्ति । - श.ब्रा. २.५.३.१६
ॐदीक्षासंस्काराः :- अथोत्तरेण शालां परिश्रयन्ति । तदुदकुम्भमुपनिदधति । तन्नापित उपतिष्ठते । तत्केशश्मश्रु च वपते, नखानि च निकृन्तते । - श.ब्रा. ३.१.२.२
ॐअथाग्रेण राजानं विचिन्वन्ति । तदुदकुम्भ उपनिहितो भवति । तद्ब्राह्मण उपास्ते । - श.ब्रा. ३.३.२.५
ॐअवभृथ स्नानम् : अतोऽन्यतरत्कृत्वा यस्मिन्कुम्भऽऋजीषं भवति तं प्रप्लावययति - समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तः इति । आपो वै समुद्रः । रसो वाऽआपः । तदस्मिन्नेतं रसं दधाति । - श.ब्रा. ४.४.५.२०
ॐअभिषेकोत्तरकर्माणि : अथ वाराह्याऽउपानहाऽउपमुञ्चते । अग्नौ ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयाचक्रुः । ततो वराहः सम्बभूव । तस्माद्वराहो मेदुरः । - श.ब्रा. ५.४.३.१६
ॐचरकसौत्रामणिः :- अथ कुम्भः शतवितृण्णो वा भवति, नववितृण्णो वा । स यदि शतवितृण्णः - शतायुर्वाऽअयं पुरुषःशततेजाः शतवीर्यः । तस्माच्छतवितृण्णः । यद्यु नववितृण्णो - नवेमे पुरुषे प्राणाः - तस्मान्नववितृण्णः । - श.ब्रा. ५.५.४.२७
ॐतद्वाऽउखेति द्वेऽअक्षरे । द्विपाद्यजमानः । यजमानोऽग्निः । यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा - तावतैवैनमेतद् बिभर्ति । सोऽएव कुम्भी, सा स्थाली । तत् षट् । षड्ऋतवः संवत्सरः । सम्वत्सरोऽग्निः । - श.ब्रा. ६.७.१.२४
ॐशतातिरात्रसंज्ञक सत्रम् : समानान् सदमुक्षन्ति हयान् काष्ठभृतो यथा । पूर्णान्परिस्रुतः कुंभान् जनमेजयसादने । इत्यसुररक्षसान्यपेयुः । - श.ब्रा. ११.५.५.१३
ॐसौत्रामणिः :- शतातृण्णा कुम्भी भवति । बहुधेव स व्यस्रवत् । अथो शतोन्मानो वै यज्ञो

यज्ञमेवावरुन्धे । - श.ब्रा. १२.७.२.१३
ॐसौत्रामणीयज्ञात्पुरुषोत्पत्तिः :– आसन्दी नाभिः । कुम्भो वनिष्ठुः । - श.ब्रा. १२.६.१.३
ॐअथ कंचिदाह - एतां दिशमनवानन् सृत्वा, कुंभं प्रक्षीय, अनपेक्षमाण एहीति । - श.ब्रा. १३.८.३.४
ॐतद् यथा कुम्भे लोष्टः प्रक्षिप्तो नैव शौचार्थाय कल्पते नैव शस्यं निर्वर्तयति, एवमेवायं ब्राह्मणो ऽनग्निकः ।। - गोपथ ब्राह्मण १.२.२३
ॐतद् यद् अनुष्टुप्सु स्तुवन्ति यथा कुम्भ्यासूपदस्तासु महोदधीन उपधावयेत् तदृक् तत् । - जैमिनीय ब्राह्मण १.१६८
ॐस यथा सर्पिषः कुम्भं वा मधुकुम्भं वा जालोदितशयं ह्वियेरन्न् एवम् एवैष एताभिर् विराड्भिःपरिगृहीतः । - जै.ब्रा. २.७
ॐकुंभ्या वसतीवर्य्यो भवन्ति यः पुरेजानस् तस्य गृहेभ्यः । - जै.ब्रा. २.११७
ॐकुंभ्या वसतीवर्यो भवन्ति यः पुरेजानस् तस्य गृहेभ्यः । ता हि पुरागृहीता भवन्ति । - जै.ब्रा. २.१२१
ॐएतान्यय् उ ह स्म वै तत् कुंस्थः कालाशभिर् उपगायति - अरुणान् सदम् उक्षन्न् अश्वान् काष्ठातो यथा । पूर्णान् परिस्रुतः कुम्भाञ् जनमेजयसादन ।। - जै.ब्रा. २.३३१
ॐअन्तरिक्षे दुन्दुभयो वितता वदन्ति । अधिकुंभाः पर्यायन्ति । एता वाचः प्रवदन्ति - - - - - - - अधिकुम्भाः पर्ययायन्त्य् - एतद् वै प्रत्यक्षं दिवो रूपं यन् मूर्धा - यैवामुष्यां वाक् ताम् एव तेनावरुन्धते । - जै.ब्रा. २.४०४
ॐपूर्णकुम्भा मार्जालीयं पर्यायन्ति - पूर्णस्यैवावरुद्ध्यै । है महा है महा इति - महसो ऽवरुद्ध्यै । - जै.ब्रा. २.४०५
ॐयद् उ बभ्रुः कुम्भ्यो ऽपश्यत् तस्माद् बाभ्रवम् इत्य् आख्यायते । - जै.ब्रा. ३.२५०
ॐअग्निष्टोम प्रातःसवनम् : ऽथ यो वीडितः कुम्भस्तं याचति तमादायान्तरेण चात्वालोत्करावुदङ्ङुपनिष्क्रम्य यत्रापस्तद्यन्ति नान्तमा वहन्तीरत्येति न स्थावराणां गृह्णाति प्रतीपं तिष्ठन्गृह्णाति छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति हविष्मा॰ अस्तु सूर्य इति - - - - - -बौधायन श्रौत सूत्र ६.३२
ॐअग्निचयनम् : उत्पूतस्याज्यस्य द्वौ वा त्रीन्वा कुम्भान्ब्राह्मौदनिकान्व्रीहीन्सर्वौषध॰ रोहितं चर्मानडुहं कृष्णायै श्वेतवत्सायै पयो - - - -बौ.श्रौ.सू. १०.५०
ॐअश्वमेधः :– तिस्रो महतीः कुम्भीः कुरुत यथाश्वं तूपरं गोमृगमित्येतान्साङ्ग- ञ्छपयेयुरपरिमिता स्थालीः
कुरुतेति । - बौ.श्रौ.सू. १५.१४
ॐअवभृथ इति । - - - - स्थण्डिले कुम्भमिश्रं प्ररोप्य स्थालीभिश्च ग्रावोवायव्येन चावभृथमवेयादिति । - बौ.श्रौ.सू. २१.२४
ॐकुम्भेष्टकानामुपधान इति । सूत्रं बौधायनस्य पक्षपुच्छेष्वेवैना उपदध्यादिति शालीकिः । - बौ.श्रौ.सू. २२.६
ॐअथ यो वीडितः कुम्भस्तं याचतीति दृढ इत्येवेदमुक्तं भवति पयश्च सक्तू॰श्च कुरुतेति श्रयणार्थे एवैते उक्ते भवतः - बौ.श्रौ.सू. २५.१३
ॐदर्शपूर्णमासौ : देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपुवेति कुम्भ्यां तिरः पवित्रमासिञ्चति । - आपस्तम्ब श्रौत्र सूत्र १.१३.६
ॐ- - - दोहने ऽप आनीय संपृच्यध्वमृतावरीरिति कुम्भ्यां संक्षालनमानीयाविष्यन्दयन्सुश्रृतं करोति । - आप.श्रौ.सू. १.१३.१०

ॐदर्शपूर्णमासौ : आज्यभागाभ्यां प्रचर्याग्नेयेन च पुरोडाशेनाग्नीध्रे स्त्रुचौ प्रदाय सह कुम्भीभिरभिक्रामन्नाहेन्द्रायानुब्रूह्याश्रावयेन्द्रं१ यजेति संप्रैषौ । - आप.श्रौ.सू. ३.१६.१७
ॐयावत्य: कुम्भ्यस्तावन्तो ब्राह्मणा दक्षिणतउपवीतिन उपोत्थाय कुम्भीभ्य: पात्राणि पूरयित्वा तैरध्वर्युं जुह्वतमनु जुह्वति । - आप.श्रौ.सू. ३.१७.४
ॐनिरूढपशुबन्ध: :— उदक् पवित्रे कुम्भ्यां पशुमवधाय शूले प्रणीक्ष्य हृदयं शामित्रे श्रपयति । - आप.श्रौ.सू. ७.२२.६
ॐशूलात्प्रवृह्य हृदयं कुम्भ्यामवधाय सं ते मनसा मन इति पृषदाज्येन हृदयमभिघारयत्युत्तरत: परिक्रम्य - आप.श्रौ.सू. ७.२३.७
ॐवरुणप्रघास : ऐन्द्राग्नपर्यन्तान्यधिश्रित्यैकादशसु कपालेषु मेषीमधिश्रयति । अष्टासु मेषम् । कुम्भीपाक्यौ वा भवत: । - आप.श्रौ.सू. ८.६.७
ॐअग्निष्टोम प्रात:सवनम् : आहूतायां वसतीवरी: कुम्भेन गिरिभिदां वहन्तीनां प्रत्यङ्तिष्ठन्गृह्णाति । नान्तमा वहतीरतीयात् । छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति । यद्यभिच्छायां न विन्देदात्मनो वृक्षस्य कूलस्य वा छायायाम् । प्रतीपमुपमारयन्हविष्मतीरिमा आप इति गृह्णाति ।- आप.श्रौ.सू. ११.२०.५
ॐप्रतिपशु बर्हींषि वपाश्रपण्य: कुम्भ्यो हृदयशूलाश्च । - आप.श्रौ.सू. १४.७.४
ॐसोमप्रायश्चित: :— तूष्णीं तदह: परिसमाप्य पत्नीसंयाजान्ते कुम्भे ऽस्थीनि संभृत्य मार्जालीये निदधाति - आप.श्रौ.सू. १४.२१.१२
ॐअग्निचयनम् : वर्चसे वामिति कुम्भेष्टकानां ग्रहणसादनप्रत्यसना: । - आप.श्रौ.सू. १६.३३.१
ॐपरिभाषा: :— कुम्भीशूलवपाश्रपणीप्रभुत्वात्तन्त्रं स्यात् - आप.श्रौ.सू. २४.४.१६
ॐ- - - श्मशानस्थलमिव राजधानीं कुम्भीपाकमिव शवपिण्डवदेकत्रान्नं -- - - - - - नारदपरिव्राजकोपनिषद ७, संन्यासोपनिषद २.७६
ॐरेचकं पूरकं मुक्त्वा कुम्भीकरणमेव य: । करोति त्रिषु कालेषु नैव तस्यास्ति दुर्लभम् ।। - त्रिशिखब्राह्मणोपनिषद २.१०७
ॐस्मर्तव्यो नाडिका: प्राणं कृत्वा कुम्भे तथेरितम् । नाभेरुपरि नासान्तं वायुस्थानं तु तत्र वै । - त्रिशिखब्राह्मणोपनिषद २.१३८
ॐयो जित्वा पवनं मोहाद्योगमिच्छति योगिनाम् । सोऽपक्वं कुम्भमारुह्य सागरं तर्तुमिच्छति ।। - योगशिखोपनिषद ६३
ॐयथैव रज्जुर्ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽनिशम् । यदैव मृन्मय: कुम्भस्तद्वद्देहोऽपि चिन्मय: ।। - योगशिखोपनिद ४.२१
ॐसूर्योज्जायी शीतली च भस्त्री चैव चतुर्थिका । भेदैरेव समं कुम्भो य: स्यात्सहितकुम्भक: । - योगकुण्ल्युपनिद २१
ॐकुम्भे विनश्यति चिरं समवस्थिते वा कुम्भाम्बरस्य नहि कोऽपि विशेषलेश: । - वराहोपनिषद २.६६
ॐरेचकं पूरकं चैव कुम्भमध्ये निरोधयते । दृश्यमाने परे लक्ष्ये ब्रह्मणि स्वयमाश्रित: - - - - - पूरकं शास्त्रविज्ञानं कुम्भकं स्वगतं स्मृतम् । - - - - -कुम्भकेन समारोप्य कुम्भकेनैव पूरयेत् । कुम्भेन कुम्भयेत्कुम्भं तदन्त:स्थ: परं शिवम् । पुनरास्फालयेदद्य सुस्थिरं कण्ठमुद्रया । - वराहोपनिषद ५.५७
ॐतृतीय सवन माध्यन्दिन सवनगत होमविशेषमन्त्राभिधानम् : य आऽसिचत्संदुग्धं कुम्भ्या सहेष्टेन यामन्नमतिं जहातु स: । - तैत्तिरीय संहिता ३.२.८.४
कुम्भेष्टकोपधानविधि: :— कुम्भाश्च कुम्भीश्च मिथुनानि भवन्ति मिथुनस्य प्रजात्यै प्र प्रजया

पशुभिर्मिथुनैर्जायते यस्यैता उपधीयन्ते - तै.सं.५.६.२.३
ॐवसतीवर्यभिधानम् : यो वा ब्राह्मणो बहुयाजी तस्य कुम्भ्यानां गृह्णीयात्स हि गृहीतवसतीवरीको वसतीवरीर्गृह्णाति - तै.सं. ६.४.२.२